

Anna KOSSOBUCKA
Uniwersytet Gdański

WYCHOWANIE MORALNE W ZAKRESIE BIOETYKI DROGĄ KREOWANIA BEZPIECZEŃSTWA JEDNOSTKI I SPOŁECZEŃSTWA

Działalność edukacyjna a bezpieczeństwo

Już na początku XX wieku Maksymilian Bienenstock pisząc o znaczeniu wychowania moralno-etycznego twierdził: „życie współczesne porównać można do szybko toczącego się koła rozpędowego maszyny, a siłą poruszającą nim jest technika, której rozwój z każdym dniem coraz to nowe ukazuje zdobycze [...]”, lecz „[...] wszystko to jednak będzie raczej złem niż dobrem, jak długo z kształceniem intelektu nie pójdzie ręką w rękę kształcenie charakteru”.¹ Koło rozpędowe maszyny, o którym pisał Bienenstock toczy się coraz szybciej, przekraczając wszelkie przewidywania. Osiągnięcia współczesnej nauki i techniki implikują coraz to nowe problemy natury moralnej zarówno na skalę globalną jak i jednostkową. W obliczu dynamicznych zmian w otaczającej nas rzeczywistości polityczno - ekonomicznej, społeczno - molarnej czy kulturowej współczesna edukacja staje wobec nowych, nieznanych dotąd problemów dydaktycznych i wychowawczych. Obszar, który ze względu na niezwykle żywiołowy postęp nauk biologicznych i medycznych, powinien zostać otoczony szczególną troską ze strony wychowawców to edukacja w zakresie bioetyki. Warto podkreślić, że problemy poruszane przez tę stosunkowo młodą dziedzinę nauki wydają się szczególnie ważne, gdyż dotyczą spraw najistotniejszych dla człowieka, a przed koniecznością ich rozważenia i rozstrzygnięcia stanąć może każdy z nas.

Bezradność wynikająca z nieprzygotowania do rozwiązywania dylematów moralnych może wywołać poczucie niepewności i lęku, zwłaszcza w społeczeństwie demokratycznym i pluralistycznym. W takim otoczeniu jednostka spotyka się bowiem z przesłaniem wielu kultur, filozofii, tradycji, religii czy ideologii. Wielostronna i zmasowana wymiana opinii w sprawach obyczajowych i moralnych, łatwy dostęp do informacji może – zwłaszcza u osoby niedojrzałej – wywołać poczucie zagubienia, a nawet zagrożenia. Sytuacja taka powoduje przyjmowanie przesadnie neutralnej postawy wobec kwestii moralnych, czy też odchodzenie od dotychczasowo wyznawanego systemu wartości. W konsekwencji może prowadzić to do utraty poczucia bezpieczeństwa. Potrzebie, której jak podaje Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku „psychologia, pedagogika i socjologia nadają szczególną rangę [...], gdyż należy ona do grupy potrzeb pierwotnych, podstawowych, zaspokojenie których warunkuje przede wszystkim zachowanie życia, a także zdrowia i rozwój jednostki”.² Potrzeba jaką jest bezpieczeństwo, może być ujmowana w różnorodny sposób. Stefan Garczyński uważa, że wyraża się ona „przede wszystkim unikaniem wszystkiego, co teraz – zaraz albo kiedyś za lata może przynieść śmierć czy cierpienie”.³ Ogromne znaczenie dla tworzenia i poszerzania zakresu bezpieczeń-

¹ M. Bienenstock: *Wychowanie etyczne w świetle teorii Friedricha Wilhelma Foerstera*. W: S. Sztobryn (red.): *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939*. Parerga. Gdańsk 2006, s. 364

² M. Wniarski: *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*. W: T. Pilch (red.): *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*. Tom I, Warszawa 2003, s. 343

³ Za: M. Wniarski, op. cit., s. 343

stwa ma edukacja. Pola jej działalności w tym obszarze, sprowadzają się zdaniem Mikołaja Winiarskiego do:

- rozszerzania, wzbogacania zasobu wiedzy z różnych dziedzin nauki;
- kształtowanie umiejętności instrumentalnych związanych z działaniem praktycznym;
- rozwijania predyspozycji osobowościowych oraz motywacji i postaw związanych z nieustannym doszkącaniem się i doskonaleniem;
- przekazywania i internalizacji wartości uniwersalnych, narodowych oraz regionalnych.⁴

Istota edukacji, która miałaby wyjść naprzeciw potrzebie bezpieczeństwa, nie sprowadza się wyłącznie do przekazywania wiedzy, lecz zgodnie ze stanowiskiem Winiarskiego, powinna obejmować także kształtowanie postaw oraz umożliwianie poznania wartości i promowanie zachowań moralnych. Należy zastanowić się więc nad tym, czy współczesna szkoła podejmuje to wyzwanie, prowadząc działania wspomagające indywidualny rozwój ucznia, rozwijające wrażliwość, dojrzałość moralną, psychologiczną i interpersonalną. Jakie wartości w wychowaniu moralnym, w ramach edukacji bioetycznej, preferowane są w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla liceów ogólnokształcących oraz w programach nauczania do biologii?

Psychologiczne teorie rozwoju moralnego – uzasadnienie doboru próby

W celu odpowiedzi na to pytanie przeprowadzona została analiza podstawy programowej oraz programów nauczania do kształcenia w zakresie podstawowym w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum pięciu najpopularniejszych wydawnictw.⁵

Wybór podstawy programowej i programów nauczania do kształcenia w zakresie podstawowym, wynika z tego, że obejmują one najszerszą grupę uczniów szkół ponadgimnazjalnych, a nie jak w przypadku kształcenia rozszerzonego, jedynie zainteresowanych tematyką biologiczną uczniów klas profilowanych.

Z kolei wybór programów z zakresu kształcenia ponadgimnazjalnego wynika z wieku uczniów na tym etapie nauki. Dorastanie to okres określany przez wielu psychologów jako czas poszukiwania własnej tożsamości i wiedzy o sobie oraz próba określenia siebie. Ze względu na burzliwe zmiany zarówno fizyczne jak i psychiczne jest on określany jako wiek wielorakich transformacji. Zostało to dobitnie podkreślone w wielu psychologicznych teoriach rozwoju człowieka. Uczeń Freuda, Erik E. Erikson uważa, że w okresie dojrzewania dochodzi do zaburzeń funkcjonowania niezwykle istotnej warstwy osobowości jakim jest superego. Stworzona przez niego teoria rozwoju odczytywana jest jako całościowa koncepcja rozwoju człowieka, ze szczególnym odniesieniem do problemów adolescencji. Ma ona zatem kluczowe znaczenie dla przeprowadzonych w niniejszej pracy rozważań. Mechanizmem rozwojowym, jest według niego, konflikt lub kryzys psychospołeczny, który jednostka musi rozwiązać poprzez zintegrowanie dawnych doświadczeń z wymaganiami nowej sytuacji.⁶ Psycholog ten opisał osiem faz rozwojowych za-

⁴ M. Winiarski, op. cit., s. 343

⁵ Dane o wydawnictwach mających największy udział na rynku podręczników zaczerpnięte zostały z strony http://www.wsip.pl/relacje_inwestorskie/warto_zobaczyc/faq

⁶ J. Trempała, D. Czyżowska: *Rozwój moralny*. W: B. Haras-Napierała, J. Trempała (red.): *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji społecznych*. T. 3. Warszawa 2002, s. 110

znacząc, że o każdej z nich „można myśleć jak o okresie, gdy dana umiejętność pojawia się po raz pierwszy (czy pojawia się w formie testowanej) lub można widzieć ją jako ten okres, w którym szereg powiązanych elementów jest tak dobrze ustanowionych i zintegrowanych, że spokojnie może się rozpocząć następny rozwojowy krok”.⁷ Każda z faz stanowi punkt zwrotny, w którym człowiek musi stawić czoło podstawowym problemom psychologicznym i rozwiązać je na kontinuum bieguna od pozytywnego (pożądanego) do negatywnego (niepożądanego). Rozwiązanie kryzysu prowadzi do nowego wymiaru tożsamości jednostki, należy jednak pamiętać o ryzyku fiksacji, a więc możliwości zaistnienia regresji lub nawet przedwczesnego zakończenia rozwoju. Erikson uważał, że moralność nie jest wrodzona, obecna w życiu ludzkim od narodzin, jednak podkreślał, że dziecko doświadcza wpływu wychowania już od pierwszych momentów życia. Wszystkie moralne, ideologiczne i etyczne skłonności zależą bowiem od wczesnego, sięgającego niemowlęctwa doświadczenia wzajemności w relacji między dzieckiem a dorosłym. W miarę dorastania i rozwoju dziecko zdobywa więcej tego typu doświadczeń, interakcje obejmują szerszy krąg osób i stają się bardziej złożone.⁸ Okres dorastania, określany mianem fazy „kryzysu tożsamości”, ma w koncepcji Eriksona szczególne znaczenie dla rozwoju moralnego. Zaspokojenie potrzeby tożsamości staje się w tej fazie dominującym zadaniem egzystencjalnym. Jednostka na tym etapie rozwoju znajduje się w sytuacji, w której nie ma możliwości bezkonfliktowego zintegrowania w jeden spójny układ, fragmentów stanowiących potencjalne składniki tożsamości, z którymi miała do czynienia w swej dotychczasowej aktywności życiowej i doświadczeniach interakcji. Osiągnięte w poprzednich fazach sposoby identyfikacji w obliczu nowych nacisków okazują się niewystarczające i nieadekwatne. Młody człowiek musi więc znaleźć sposób na przeciwdziałanie poczuciu nieciągłości, zdeintegrowania i fragmentaryzacji siebie jako bytu, przejawów odrzucenia i nieadekwatności społecznej. Koniecznym zadaniem staje się dokonanie nowej syntezy, nowa integracja w jeden spójny układ, w którą angażują się konflikty wszystkich poprzednich faz, będzie ona procesem formowania tożsamości „ego”. Brak poczucia ciągłości i niezmienności powoduje, że jednostka doświadcza uczucia rozproszenia „Ja”. Na skutek takiej sytuacji wydaje się, że w jej funkcjonowaniu brakuje hierarchii wartości moralnych oraz wyraźnego, stałego elementu centralnego, który byłby punktem odniesienia do organizacji układu pozostałych elementów. W wyniku ciągłej zmienności nadrzędnych wartości lub wręcz ich braku, funkcjonowanie „ego” jest niespójne i niekonsekwentne, uzależnione od czynników zewnętrznych. Jednostka podejmując próbę radzenia sobie z dominującym poczuciem rozproszenia rozpoczyna poszukiwania wewnętrznej spójności identyfikując się z grupami. Jak wskazuje analityk „po okresie stabilności jaźni w późnym dzieciństwie, dorastający młody człowiek przyciągany jest do społecznego lustra z nowym, często dręczącym niepokojem o wyobrażone osądy uogólnione innego”.⁹ Grupa bowiem daje okazje jednostce do zorientowania się jak wygląda w oczach innych w porównaniu z tym, za kogo sama się uważa, ponadto oferuje idee, wartości lub role, które konsolidują ją i dają poczucie tożsamościowego scalenia.

⁷ Podaję za: L. Witkowski: *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń 1989, s. 115

⁸ J. Groth: *Tożsamość a rozwój moralny*. „Edukacja i dialog” nr 5 (118)

⁹ Podaję za: L. Witkowski, op. cit., s. 50

Punktem oparcia dla możliwości realizacji potrzeby tożsamości, która jest zasadniczym zadaniem w tej fazie rozwoju, jest według badacza witalna siła „wierności”, a instytucjonalnie obecnym w społeczeństwie jej wyrazem jest ideologia, jako „specyficzny etos”. Po występowaniu etosu moralnego w okresie dzieciństwa pojawia się więc kolejny rodzaj etosu – etos ideologiczny, tworzący nie tyle logiczne, co ideologiczne uzasadnienie zaangażowania i radykalizmu w działania zgodne z przeświadczeniami jednostki. Erikson wyznaje: „widziałbym w młodości to stadium życia, które z poznawczego i emocjonalnego punktu widzenia wydaje się najbardziej dostosowanym do promowania nowych perspektyw ideologicznych, zdolnych do nadawania porządku wyobraźni i energii [...] występuje wówczas potwierdzenie i przynależności do teraźniejszości lub też dochodzi do protestów przeciw istniejącemu porządkowi”.¹⁰ W okresie adolescencji bowiem młody człowiek szuka „najbardziej namiętnie ludzi i idei, którym można by okazać wierność, co oznacza również ludzi i idee, w których służbie wydawałoby się wartościowym dowodzenie sobie wiarogodności”.¹¹ Jednocześnie badacz podkreśla, że pomimo odczuwania potrzeby wierności młody człowiek nie chcąc jej okazywać będzie wyrażał ją „gromką i cyniczną nieufnością”.¹² Podobne skłonności ideologiczne, w tej fazie rozwoju, podkreślał K. Lorenz twierdząc, że następuje wówczas rozluźnienie więzi łączących młodych ludzi z rytuałami i normami społecznego zachowania przekazywanymi im przez tradycję rodzinną. Jednak stosunkowo łatwo zaczynają oni ulegać nowym ideałom, za które pragną walczyć. Jest to dla każdego człowieka krytyczna faza, w której jednostka będąc łatwo podatną na indoktrynację, może być narażona na niebezpieczeństwo.¹³ Okres dojrzewania jest więc niezwykle istotnym czasem kształtowania się „sumienia”, które mieści się pomiędzy dziecięcym dążeniem moralnym a etycznością dorosłości.

Analiza materiału badawczego

Rozważania na temat roli edukacji bioetycznej, w kreowaniu i poszerzaniu zakresu bezpieczeństwa należałoby rozpocząć od określenia przedmiotu badań bioetyki. Zamierzenie to nie jest możliwe ze względu na ograniczone ramy niniejszego tekstu, mimo to jednak zagadnienie to wymaga chociaż krótkiego komentarza. Jak stwierdza Marian Machinek „pojęcie bioetyki obejmuje namysł etyczny nad działaniami człowieka wobec wszystkich form życia występujących w ziemskiej biosferze”.¹⁴ W literaturze światowej funkcjonują zasadniczo dwojaki rodzaj definicje tego terminu. Jedne z nich pojmują ją jako „naukę o sytuacjach granicznych w życiu człowieka - jego narodzinach, przebiegu życia i wrzeszczcie śmierci”.¹⁵ Drugi rodzaj podkreśla interdyscyplinarność tej stosunkowo młodej dyscypliny nauki, która obejmuje swym zasięgiem coraz to inne, szersze zagadnienia. Zgodnie ze stanowiskiem Wiesława Stawińskiego treści nauczania, które wiążą się z zagadnieniami bioetycznymi to m.in.: „metody i organizacja badań fizjologicznych

¹⁰ Ibidem, s. 43

¹¹ Ibidem, s. 145

¹² Ibidem, s. 145

¹³ Ibidem, s. 53

¹⁴ M. Machinek: *Znaczenie argumentacji teologicznej w sporach dotyczących bioetyki*. „Diametros” Internetowe Czasopismo Filozoficzne przy Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 19 marzec 2009, s. 66

¹⁵ J. Jaroń: *Problem bioetyzacji i ekologizacji nauki i programów szkolnych jako proces globalny XXI wieku*. „Archeus. Studia z bioetyki i antropologii filozoficznej”. T. 1. Białystok 1/2000, s. 45

i biomedycznych; badania eksperymentalne na organizmie człowieka i zwierząt; zastosowanie wyników badań biologicznych i biomedycznych, inżynieria genetyczna; badania prenatalne; biologia rozrodu, sztuczne zapłodnienie, zapłodnienie in-vitro, aborcja; eugenika, rasy ludzkie; transplantologia, dawca narządów; eutanazja; broń bakteriologiczna i chemiczna”.¹⁶ Zaznajamianie uczniów z tymi treściami stwarza okazję nie tylko do przekazywania wiedzy z tego zakresu, lecz także umożliwia poruszanie etycznych aspektów tych problemów, a przez to kształtowanie postaw moralnych uczniów. Edukacja stanowi bowiem „świadomy wybór wartości i określenie ich hierarchii jako kierunku własnego postępowania”.¹⁷

Treść podstawy programowej oraz programów analizowano przez pryzmat preferowanych w nich wartości. Słowo „wartość” pochodzi od łacińskiego *valor* lub *valere*. Próby zdefiniowania tego pojęcia podejmowane są na gruncie różnych nauk. Do tej pory nie wypracowano jednak jego jednej, w pełni zadawalającej definicji. Ze względu na złożoność tej problematyki, nie możliwe jest szczegółowe rozważenie tego zagadnienia. Na potrzeby moich rozważań przyjmuje za Henrykiem Borowskim definicję, w której wartość to: „wszystko co cenne, godne pożądanego i posiadania, wszystko, do czego ludzie dążą, co chcieliby mieć i przeżywać”.¹⁸

Podobnie jak w sprawie tego czym, są wartości, tak samo brak jedności, co do sposobów ich klasyfikowania. Na użytek przeprowadzonej analizy podstawy programowej i programów nauczania przyjęto klasyfikację wartości zaproponowaną przez Jedlińskiego, jest ona zdaniem Łobockiego szczególnie przydatna w teorii wychowania.¹⁹ Jedliński wyróżnił następujące typy wartości:

- „transcendentne (Bóg, świętość, wiara, zbawienie);
- uniwersalne (dobro, prawda);
- estetyczne (piękno);
- poznawcze (wiedza, mądrość, refleksyjność);
- moralne (bohaterstwo, godność, honor, przyjaźń, odpowiedzialność, sprawiedliwość, skromność, szczerść, uczciwość, wierność);
- społeczne (demokracja, patriotyzm, praworządność, solidarność, tolerancja, rodzina);
- witalne (siła, zdrowie, życie);
- pragmatyczne (praca, spryt, talent, zaradność);
- prestiżowe (kariera, sława, władza, majątek, pieniądze);
- hedonistyczne (radość, seks, zabawa)”.²⁰

Podstawa programowa

Reforma edukacji wprowadzona w 1999 roku zakładała takie realizowanie procesu edukacyjnego, aby wychowanie i nauczanie stanowiło integralną całość. Nadrzędnym celem pracy edukacyjnej, autorzy *Podstawy programowej* uczynili wszechstronny osobowy rozwój ucznia zarówno „w wymiarze fizycznym, zdrowot-

¹⁶ W. Stawiński: *Kształtowanie postaw w nauczaniu biologii i ochrony środowiska*. W: W. Stawiński (red.): *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*. Warszawa-Poznań 2000, s. 102

¹⁷ J. Gajda: *Wartości w wychowaniu*. W: T. Pilch (red.): *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. Tom VII*. Warszawa 2008, s. 41

¹⁸ H. Borowski: *Wartość jako przeżycie. Wprowadzenie do aksjologii*. Lublin 1992, s. 9

¹⁹ M. Łobocki: *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków 2004, s. 101

²⁰ Ibidem, s. 101-102

nym, psychicznym, intelektualnym, moralnym i duchowym”, jak i społecznym.²¹ Środowisko szkolne powinno harmonijnie realizować zadania w zakresie nauczania, kształtowania umiejętności oraz wychowania. W *Podstawie programowej* sformułowano szczegółowe zadania nauczyciela, z zakresu pracy wychowawczej:

- 1) Rozwijanie dociekliwości poznawczej, ukierunkowanej na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna w świecie.
- 2) Poczucie użyteczności zarówno poszczególnych przedmiotów nauczania, jak i całej edukacji na danym etapie.
- 3) Dążenie do dobra w jego wymiarze indywidualnym i społecznym, umiejętne godzenie dobra własnego z dobrem innych, odpowiedzialności za siebie z odpowiedzialnością za innych, wolności własnej z wolnością innych.
- 4) Poszukiwanie, odkrywanie i dążenie na drodze rzetelnej pracy do osiągnięcia wielkich celów życiowych i wartości własnych dla odnalezienia własnego miejsca w świecie.
- 5) Przygotowywanie się do życia w rodzinie, w społeczności lokalnej i w państwie.
- 6) Dążenie do rozpoznawania wartości moralnych, dokonywania wyborów i hierarchizacji wartości.
- 7) Kształtowanie w sobie postawy dialogu, umiejętności słuchania innych i rozumienia ich poglądów.

W sformułowanych przez autorów *Podstawy programowej*, zadaniach nauczycieli występuje odwołanie do wielu wartości. Szczególnie uwypuklone zostają wartości, które według koncepcji Jedlińskiego, możemy zaklasyfikować jako wartości uniwersalne, moralne i społeczne. Wartości poznawcze podporządkowane zostają przede wszystkim wartościom uniwersalnym jakim jest dobro i prawda. Preferowana wartość to dobro, do którego wychowankowie mają dążyć zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym, łącząc je z innymi wartościami moralnymi takimi jak odpowiedzialność i wolność. W tej części dokumentu wyraźnie wyeksponowano potrzebę wychowania ku wartościom uniwersalnym. Ponadto podkreślone zostają wartości społeczne, zwłaszcza tolerancja (punkt 7.5) oraz pragmatyczne to jest praca (punkt 4). Wyraźnie zaznaczono także rolę wychowawcy w wspieraniu swych podopiecznych w dążeniu, wyborze i hierarchizacji wartości (punkt 6).

Po analizie znajdujących się w *Podstawie programowej* wytycznych dotyczących kształcenia w zakresie podstawowym z przedmiotu biologia, zauważalne jest, że największy nacisk położony został na wartości poznawcze. Spośród czterech celów edukacyjnych, jedynie w jednym następuje nawiązanie do wartości moralnej jaką jest odpowiedzialność, jednak jedynie w kontekście zdrowa, a więc wartości witalnej (tabela 1).

²¹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników, uzupełniających liceów ogólnokształcących i techników uzupełniających, Dz. U. RP 2002 nr 51

Tabela nr 1. Wartości preferowane w Podstawie programowej – kształcenie w zakresie podstawowym biologii

Cele edukacyjne	Wartość	Grupa wartości wg Jedlińskiego
1. Pogłębianie rozumienia podstaw działania własnego organizmu w stosunku do wiedzy nabytej w gimnazjum.	rozumienie – orientacja w świecie	wartości poznawcze
2. Kształtowanie postawy odpowiedzialności za zdrowie swoje i innych.	odpowiedzialność zdrowie	wartości moralne wartości witalne
3. Rozumienie zależności istniejących w środowisku przyrodniczym.	rozumienie – orientacja w świecie	wartości poznawcze
4. Rozumienie zależności człowieka od środowiska i wpływu człowieka na środowisko	rozumienie – orientacja w świecie	wartości poznawcze
5. Rozumienie potrzeby zachowania bioróżnorodności.	rozumienie – orientacja w świecie	wartości poznawcze

Pomimo tego, iż edukacja biologiczna w zakresie treści bioetycznych, wymaga odwołania do wartości moralnych, zostają one całkowicie pominięte w tej części *Podstawy programowej*. Odwołania do wartości, które znajdują się w początkowej treści dokumentu nie znajdują swojego odzwierciedlenia w opisie celów edukacyjnych dotyczących przedmiotu nauczania jakim jest biologia. Pomimo tego, iż we wstępie autorzy *Podstawy programowej* deklarują: (1) „uczniowie liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników [...] są szczególnie przygotowywani do podejmowania wyzwań współczesnego świata, takich jak: [...] postęp naukowo - techniczny”,²² a (2) „nauczyciele w pracy wychowawczej wskazują ideał, zgodnie z którym uczeń dojrzały, dobrze przygotowany do życia w społeczeństwie, to człowiek uczciwy, umiejący żyć z innymi i dla innych”,²³ zdają się zapominać o owych deklaracjach już na poziomie formułowania celów edukacyjnych i osiągnięć z danego przedmiotu.

Programy nauczania

Odzwierciedleniem treści, celów i zadań zawartych w *Podstawie programowej* powinny być, zgodnie z prawem oświatowym programy nauczania. We wszystkich analizowanych programach nauczania, oprócz celów edukacyjnych przedstawione zostały także cele wychowawcze. Autorzy niektórych programów, dodatkowo podkreślali konieczność podejmowania przez nauczycieli działań wychowawczych na lekcjach biologii np. „Biologia jest przedmiotem, który umożliwi realizację wielu istotnych celów wychowawczych”.²⁴ W poszczególnych programach, w różnym stopniu poruszana była problematyka bioetyczna (tabela 2). Zagadnienia te zostały znacznie szerzej poruszone w programie wydawnictwa A.

²² Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników, uzupełniających liceów ogólnokształcących i techników uzupełniających, Dz. U. 2002 RP nr 51

²³ Ibidem

²⁴ Cytat pochodzi z programu nauczania oznaczonego symbolem B

Tabela nr 2. Osiągnięcia ucznia w analizowanych programach nauczania do biologii

Tematy	Program A	Program B
Układ krążenia i odporność	<ul style="list-style-type: none"> - Zrozumienie praktycznego znaczenia wiedzy o mechanizmach odpornościowych, wskazanie przykładów jej zastosowania - Podaje przykłady pozytywnych i negatywnych zachowań w kontaktach z chorymi na AIDS 	wyjaśnia na czym polega transplantacja narządów
Układ oddechowy	<ul style="list-style-type: none"> - Uświadomienie szkodliwości nikotynizmu i narkomani oraz poznanie sposobów zapobiegania tym nałogom - Wskazuje źródła zanieczyszczeń powietrza i podaje przykłady 	<ul style="list-style-type: none"> - świadomie stosować zasady zdrowego trybu życia i profilaktyki zdrowotnej - przewidywać skutki stosowania używek (papierosów, alkoholu, narkotyków) - pomagać osobą stosującym groźne używki w przewyciężaniu nałogu
Układ ruchu		wyjaśnia na czym polega szkodliwość dopingu
Układ rozrodczy i rozwój	<ul style="list-style-type: none"> - Rozumienie i akceptacja podwójnego celu ludzkiej seksualności jakim jest wyrażanie miłości i rodzicielstwo - Uświadomienie konsekwencji przedwczesnego macierzyństwa - Dostrzegania ujemnych skutków zbyt wczesnej inicjacji seksualnej - Uświadomienie negatywnych skutków przerywania ciąży - Podaje przykłady następstw przerywania ciąży 	<ul style="list-style-type: none"> - wyjaśnia na czym polega zapłodnienie i wskazuje podstawowe zasady antykoncepcji - przewidywać skutki nierozważnie podjętego życia seksualnego
Układ nerwowy	<ul style="list-style-type: none"> - Zdefiniowanie pojęcia osobowości - Uświadomienie konieczności pracy nad rozwojem własnej osobowości - Poznanie typów osobowości i ich charakterystyka - Doskonalenie pracy nad rozwojem własnej osobowości 	wyjaśnia na czym polega negatywny wpływ alkoholu, papierosów i narkotyków na organizm człowieka
Dziedziczność i inżynieria genetyczna	<ul style="list-style-type: none"> - Zrozumienie praktycznych i poznawczych aspektów badań nad gnomem ludzkim - Poznanie podstawowych celów i technik inżynierii genetycznej oraz jej praktycznych zastosowań - Dostrzegania istotnego związku postępu w nauce i technologii z rozwojem w rolnictwie i hodowli - Poznanie nowoczesnych metod uprawy i hodowli służących ochronie środowiska, zdrowiu oraz otrzymaniu odmian roślin i raz zwierząt o pożądanym cechach - Dostrzegania szans i zagrożeń stawianych przez współczesną genetykę - Wskazuje metody stosowane w badaniach nad gnomem ludzkim - Wskazuje na przykładach praktyczne zastosowanie badań nad gnomem ludzkim 	<ul style="list-style-type: none"> - wskazuje współczesne możliwości wytwarzania „części zapasowych” organizmu człowieka - wykazuje znaczenie poznania pełnego zapisu formacji genetycznej człowieka - podaje przykłady chorób genetycznych człowieka; określa zasady diagnostyki oraz możliwości zapobiegania ich skutkom - wyjaśnia co to są organizmy transgeniczne; podaje przykłady; określa zalety i wady takich organizmów - wskazuje na praktyczne zastosowanie osiągnięć inżynierii genetycznej

Tematy	Program A	Program B
	<ul style="list-style-type: none"> - Wyjaśnia na czym polega terapia genowa - Wskazuje role genetyki w ochronie zdrowia - Omawia istotę inżynierii genetycznej - Wskazuje przykłady metod (technik) stosowanych w inżynierii genetycznej - Podaje przykłady korzyści i zagrożeń wynikających z postępu inżynierii genetycznej - Omawia wybrane metody klonowania roślin i zwierząt - Wyjaśnia pojęcie organizm transgeniczny i podaje przykłady takich organizmów - Wykazuje znaczenie osiągnięć biotechnologicznych w życiu człowieka 	
Ochrona środowiska	<ul style="list-style-type: none"> - Wykazywanie przykładów niekorzystnych zmian zachodzących w środowisku - Dostrzegania znaczenia bioróżnorodności i potrzeby ich zachowania - Dostrzeganie zagrożeń dla współczesnej cywilizacji wynikających z nieracjonalnego korzystania z zasobów przyrody - Rozumienie zależności człowieka od środowiska i wpływu człowieka na środowisko - Kształtowanie poczucia odpowiedzialności za obecny i przyszły stan środowiska oraz gotowość do działań na rzecz zrównoważonego rozwoju - Wskazania pozytywnych przykładów działania w zakresie ochrony środowiska - Uświadomienie konieczności przestrzegania zasad ochrony środowiska i ochrony przyrody - Wskazuje przyczyny zanikania gatunków - Omawia odnawialne i nieodnawialne zasoby przyrody - wskazuje na przykładach możliwości wyczerpania zasobów przyrody i podaje propozycje działań ochronnych - określa skutki uboczne uzyskiwania energii - wskazuje przykłady działań człowieka zgodnych z ekorozwojem 	<ul style="list-style-type: none"> - porównuje wady i zalety rolnictwa tradycyjnego i współczesnego - przedstawia zalety i wady rolnictwa ekologicznego - doceniać rolę przyrody i dbać, być wrażliwym na jej piękno i rozumieć potrzebę zachowania różnorodności biologicznej - dbać o stan przyrody - rozwijać zainteresowania przyrodnicze, aktywnie poznawać przyrodę poprzez obserwację i doświadczenia - umieć krytycznie oceniać rolę człowieka w przyrodzie

Analiza najbardziej popularnych programów nauczania, a więc takich, według których kształcony jest największy odsetek społeczeństwa, wskazuje, że preferowane są w nich przede wszystkim wartości poznawcze. W *Osiągnięciach ucznia* przedstawionych w tabeli 2, zwłaszcza w programie wydawnictwa B, występuje przede wszystkim odwołanie do jednej wartości – wiedzy. Dominującą wartością jest tutaj orientacja w świecie, a więc poznanie. Większość działań skoncentrowanych jest wokół uzyskania i wykorzystania wiedzy, jednak nie towarzyszy im pogłębiona refleksja co do zastosowania owej wiedzy w poszukiwaniu prawdy, dobra

i piękna w świecie.²⁵ Występuje jedynie nawiązanie do „praktycznego zastosowania” lub „korzyści i zagrożeń” np. „Dostrzegania szans i zagrożeń stawianych przez współczesną genetykę”, „Poznanie podstawowych celów i technik inżynierii genetycznej oraz jej praktycznych zastosowań”.

W cytowanych osiągnięciach edukacyjnych uczniów, ujętych jest w sposób marginalny lub całkowicie pominiętych wiele istotnych w procesie wychowania wartości moralnych, takich jak altruizm, odpowiedzialność, wartość osoby ludzkiej czy tolerancja.

Altruizm, ze względu na swoje cechy został określony przez Łobockiego, jako jedna z nieocenionych wartości, spełniająca rolę nadrzędną w stosunku do innych wartości takich jak: uczciwość, tolerancja, sprawiedliwość, obrona życia ludzkiego.²⁶ Tymczasem Autorzy programów odwoływali się do niego w marginalnym stopniu, jedynie w kontekście pomocy osobom uzależnionym od nałogów (tabela 2 Program Wydawnictwa B). Treści nauczania biologii na tym poziomie edukacyjnym, niejednokrotnie wymagają wręcz by przedstawić je przez pryzmat tej wartości. Zagadnienia takie jak: badania eksperymentalne na organizmie człowieka, zastosowanie wyników badań biologicznych i biomedycznych, transplantologia powinny wiązać się z uwrażliwianiem wychowanka na odczucia, prawa czy potrzeby drugiego człowieka.

W niewielkim stopniu autorzy Programu A, odwołują się także do wartości moralnej jaką jest odpowiedzialność. Próby takie podejmowane są w kontekście takich zagadnień jak ochrona środowiska, rozwój własnej osobowości czy inicjacji seksualnej i macierzyństwa (tabela 2 Wydawnictwo A). Kontekst odpowiedzialności jest jednak całkowicie pomijany przy poruszaniu takich zagadnień jak rozwój inżynierii genetycznej czy osiągnięć biotechnologii. Zaniedbanie to powodować może daleko idące konsekwencje, powodujące iż młody człowiek, wbrew deklaracjom składanym w *Podstawie programowej*, nie zostanie właściwie przygotowany do podejmowania wyzwań współczesnego świata jakim jest m.in. postęp naukowo – techniczny. Odpowiedzialność bowiem stanowi „gotowość do ponoszenia konsekwencji za dokonywanie własnych wyborów (decyzji) i własne zachowania (dokonania) w wyniku powziętych decyzji w sposób świadomy i wolny od zewnętrznego przymusu”.²⁷ W obliczu coraz większych możliwości jakie daje rozwój nauki, stanowi ona niezbędną wartość, bez której niemożliwe jest funkcjonowanie społeczeństwa.

Wartością, której nie należy pomijać w wychowaniu moralnym, jest także wartość osoby ludzkiej i jej godność. Treści nauczania z biologii na tym poziomie edukacyjnym, w przeważającej części dotyczą budowy i fizjologii człowieka. Jak stwierdza Barbara Chyrowicz biologia „nie pyta o osobę, pyta o człowieka w sensie przedstawiciela gatunku homo sapiens”.²⁸ Dlatego też istnieje pilna potrzeba uzupełnienia owej biologicznej koncepcji człowieka o poglądy bioetyczne, bowiem „kiedy etyk mówi o osobie ma na uwadze szczególny status normatywny ludzkiej

²⁵ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników, uzupełniających liceów ogólnokształcących i techników uzupełniających, Dz. U. RP 2002 nr 51

²⁶ M. Łobocki: *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków 2004, s. 108

²⁷ M. Łobocki: *Wychowanie moralne w zarysie*. s. 92-93

²⁸ B. Chyrowicz: *Argumentacja we współczesnych debatach bioetycznych*. „Diametros” nr 19 (marzec 2009), s. 2

istoty”.²⁹ W analizowanych programach kwestia ta została jednak całkowicie pominięta.

Przemilczana została także, bardzo istotna w procesie wychowawczym wartość – tolerancja. W społeczeństwie pluralistycznym pod względem wyznaniowości i światopoglądowym i społeczno-politycznym stanowi ona niezbędny czynnik współżycia społecznego. Jako „wyraz szacunku dla autonomii oponenta”,³⁰ tolerancja powinna obejmować poglądy i działania podejmowane przez współczesnego człowieka w odpowiedzi na osiągnięcia dzisiejszej techniki i nauki. Jak już było to wielokrotnie wspomniane współczesnemu człowiekowi niejednokrotnie trudno znaleźć jednoznaczne rozwiązania problemów, jakie rodzi postęp nauki. Obszar jego poszukiwań uwarunkowany jest bowiem wyznawaną przez niego religią czy ideologią, uznawanymi wartościami moralnymi, normami społecznymi i kulturowymi, a często także uzależniony jest od psychiki, osobowości czy doświadczeń życiowych. Kształcenie bioetyczne z powodzeniem stanowić może inspirację do wspierania rozwoju postawy tolerancji rozumianej jako otwartości, zrozumienia i szacunku wobec poglądów i działań innych ludzi. Tymczasem wydaje, że szansa ta jest niedoceniana przez Autorów programu.

Podsumowanie

Janusz Sztumski prowadząc rozważania na temat wiedzy jako wartości stwierdza: „zauważmy także, że wiedza daje człowiekowi nie tylko możliwość skutecznego działania, ale także poczucie bezpieczeństwa. Człowiek czuje się po prostu pewnie, a tym samym i bezpiecznie wówczas, gdy ma wiedzę o otaczających go ludziach i przedmiotach oraz o zachodzących wokół niego procesach i istniejących zjawiskach.”³¹ Nierozumieniem jest zaprzeczanie temu twierdzeniu. Wiedza bezdyskusyjnie jest we współczesnym świecie wartością. Bez niej niemożliwe jest także prowadzenie analiz bioetycznych. Posiadanie wiedzy z tego zakresu nie jest jednak warunkiem wystarczającym do rozstrzygnięcia problemów, które implikuje rozwój naukowo – techniczny. Eksponowanie jedynie wartości poznawczych, nadmierna troska o rozwój intelektualny uczniów, stanowić może poważną szkodę dla ich rozwoju moralnego i duchowego. Ze względu na specyfikę okresu dorastania, właśnie w tej fazie konieczne jest podjęcie próby wprowadzania młodego człowieka w świat wartości moralnych, a dzięki temu przygotowanie go do dokonywania etycznej oceny działań i osiągnięć współczesnej nauki. Preferowanie wartości moralnych nadaje życiu głębszy sens, chroni przed nihilizmem i chaosem moralnym. Jedynie osadzenie procesu edukacyjnego na solidnych fundamentach poznawczych oraz moralnych umożliwi jednostce wyjście naprzeciw wyzwaniom ludzkości.

²⁹ Ibidem, s. 2

³⁰ M. Łobocki: *Wychowanie moralne w zarysie*. Kraków 2002, s. 95

³¹ J. Sztumski: *Wiedza jako wartość* W: Z. Krzysztośzek, W. Rabczuk (red.): *Aksjologiczne problemy współczesnej pedagogiki*. Warszawa 2004, s. 65